

УДК 82-1(476)=124=161.3

Г.М. Праневіч

АД «ПРУСКАЙ ВАЙНЫ» ЯНА ВІСЛІЦКАГА ДА «ПЕСНІ ПРА ЗУБРА» МІКОЛЫ ГУСОЎСКАГА: КАНТРАПУНКТЫ ВАЙНЫ І МІРУ

У артыкуле на матэрыяле «Прускай вайны» Я. Вісліцкага і «Песні пра зубра» М. Гусоўскага даследуюцца праблемы вайны і міру з пункту гледжання рэнесансавага ідэала гаспадара і здольнасці дынастыі Ягелонаў як уладароў Вялікага Княства Літоўскага забяспечыць бяспеку і нацыянальныя інтарэсы дзяржавы.

Праблема вайны і міру – стрыжнёвая, вызначальная ў летапісах і паэтычным эпасе Беларусі XII–XVII стст. Росквіт і ўздым жыцця, заняпад і гібель людзей і народаў канцэнтравана змешчаны, набываюць і страчваюць сэнс у парадыгме дачыненняў, што вызначаюць гэтыя два перманентныя станы чалавечага існавання. «Мир стоит до рати, рать до мира», – так характарызаваў крохкую раўнавагу паміж мірам і вайною ў сярэднявечных грамадствах знакаміты Нестар, складальнік першага агульнаславянскага летапіснага зводу ўсходніх славян «Аповесці мінулых гадоў».

У кантэксце гэтага выказвання значэнне і веліч перамогі ў Грунвальдскай бітве 1410 года вымяраецца найперш тым фактам, што мір з немцамі трываў амаль 500 гадоў – да Першай сусветнай вайны, калі на пачатку XX стагоддзя зноў аднавілася нямецкая экспансія на славянскія і балтыйскія землі. Дзіўна, але публічнае ўсведамленне і прызнанне феноменальнай па сваіх выніках перамогі ў Грунвальдскай бітве прыйшло да тагачаснага беларуска-ліцвінскага грамадства не адразу, а, калі быць дакладным, цягам стагоддзя. Калі ў Польшчы гісторыя Грунвальдскай бітвы знайшла даволі падрабязнае адлюстраванне ў каралеўскай «Хроніцы канфлікта Уладзіслава, караля Польшчы, з крыжаносцамі ў год Хрыстовы 1410», лістах Ягайлы да каралевы Ганны і пазнанскага епіскапа Альберта (1410 г.) [2, с.177–181], «Летапісах, альбо Хроніцы слаўнага Каралеўства Польскага» (1455–1480 гг.) Я. Длугаша, у шматлікіх вершах і калектыўнай паэме «Перамогі каралеўства, атрыманыя над крыжакамі» (1511 г.), напісанай прафесарамі Кракаўскага ўніверсітэта [1, с. 65], дык у ВКЛ да пачатку XVI стагоддзя яе не зафіксаваў ні адзін з беларуска-літоўскіх летапісаў. Нават знакамітая «Пахвала Вітаўту», створаная напярэдадні каранацыі Вітаўта, ні словам не згадвае пра вялікага князя як пра пераможцу тэўтонцаў. Толькі праз 100 гадоў на фоне катастрафічнага абвастрэння адносін з усходнім і паўднёвымі суседзямі, няўдалай вайны 1507–08 гг. і здачы Смаленска (1514 г.) Масковіі, а затым дзівоснай, фантастычнай па сваіх выніках перамогі пад Оршай (1514 г.) прыйшло ўсведамленне эпахальнасці падзеі, што адбылася на Грунвальдскім полі ўлетку 1410 года.

Выдатны ўклад у мастацкую распрацоўку і асэнсаванне падзей стагадовай даўніны ўнёс паэт-лацініст Ян Вісліцкі, які ў 1515 г. стварыў, а ў 1516 г. выдаў у Кракаве ў друкарні Яна Галера свой лацінамоўны зборнік з аднайменнай паэмай «Пруская вайна», у якой знайшлі адлюстраванне падзеі Грунвальдскай бітвы 1410 г. і вобразы яе галоўных герояў – Ягайлы і Вітаўта, знакамітая Аршанская бітва 1514 г., гісторыя каралеўскай дынастыі Ягайлаў, пачынаючы ад шлюбу караля з беларускай княжнай Соф’яй Гальшанскай і да сучаснага валадара Жыгімонта I Старога і інш.

Даследчыкі па-рознаму тлумачаць амаль стагадовае забыццё, а затым нечаканае ўзрастанне цікавасці ў літаратуры ВКЛ першай паловы XVI стагоддзя да падзей

стагадовай даўніны, вынікам чаго стала з'яўленне паэмы Я. Вісліцкага, а праз некаторы час, у другой чвэрці XVI стагоддзя, – летапісных згадак аб Грунвальдскай бітве 1410 г. у «Хроніцы Быхаўца».

Сам Я. Вісліцкі, як вядома, тлумачыў сваю ўвагу да падзей Грунвальдскай бітвы неабходнасцю захаваць памяць аб слаўтых падзеях для нашчадкаў, «каб з апісаннем яе з'явілася якая-небудзь занатаваная памяць, якая б нават па прашэсці часу палымнела для ворагаў яшчэ больш сурова і жорстка, мацуючыся імкненнем да славы Радзімы» [1, с. 106].

На думку Я. Парэцкага, паэт «быў перш за ўсё заклапочаны тым, што вялікая гістарычная бітва, выйграная Ягайлам і Вітаўтам супраць ордэна крыжаносцаў, заставалася ў цені, забывалася. Патрыятычныя пачуцці паэта абражала недаацэнка сучаснікамі ўрокаў, паднесеных гісторыяй, яго абураў настрой польскіх магнатаў, якія шукаюць на ўсходзе лёгкую здабычу, раўнадушша знаці да справы перашкоды шляху германцам на ўсход, яе зацікаўленасць пераняць прыклад крыжаносцаў» [7, с. 50].

Новы аспект пытання закранае Ж. Некрашэвіч-Кароткая, якая лічыць, што зварот да Грунвальда адлюстраванай зацікаўленасць аўтара асобай «героя-манарха, ад якога залежыць ход гісторыі, які робіць вялікі ўплыў на ўмацаванне дзяржавы, адыгрывае значную ролю ў жыцці яе народаў». Пры гэтым даследчыца звярнула ўвагу на тое, што паэт вырашаў праблему ўладара традыцыйна, у духу сярэднявечнай родава-дынастычнай парадыгмы «дзяды – унукі»: «Такім быў кароль і вялікі князь Ягайла, які апяваецца ў паэме «Пруская вайна». Такім жа прадстаўляе паэт і яго ўнука, караля і вялікага князя Жыгімонта, які ўславіў сябе велічнымі ратнымі дзеямі, і найслаўцейшая з іх – перамога пад Оршай» [1, с. 43].

Такім чынам, ў творы Я. Вісліцкага, несумненна, мелі месца і апалагетыка родавай дынастыі Ягайлавічаў, і прамыя гістарычныя паралелі і аналогіі паміж героямі і падзеямі стагадовай даўнасці, і вера ў тое, што Аршанская бітва 1514 г. стане такім жа пралагам да канчатковай перамогі над ваяўнічымі суседзямі, як і колішняя пераможная бітва пад Грунвальдам над крыжакамі.

Няцяжка заўважыць, аднак, што прычынна-выніковы шэраг далёкіх і блізкіх падзей айчыннай і еўрапейскай гісторыі, звязаных з урокамі і прыкладам Грунвальдскай бітвы 1410 г., падпарадкаваны ў «Прускай вайне» вырашэнню адной скразной праблемы – праблемы вайны і міру, якая стала ідэйным стрыжнем і іншых літаратурных твораў, створаных ураджэнцамі альбо выхадцамі з ВКЛ на пачатку XVI стагоддзя. Гаворка, у прыватнасці, пойдзе пра «Песню пра зубра» М. Гусоўскага, напісанную на этапе, калі стала відавочным, што калісьці магутная і дужая еўрапейская дзяржава, якой яна была ў часы Вітаўта, уступіла ў пару працяглага крызісу і пачала хіліцца да свайго заняпаду.

Менавіта таму праблема захавання міру, стварэння эфектыўнай сістэмы бяспекі па ўсёй дуже знешніх межаў Княства і Кароны з ваяўнічымі суседзямі (Прускім герцагствам на паўночным захадзе, Масковіяй – на усходзе, крымскімі татарамі і туркамі – на поўдні) не толькі вызначыла змястоўную ідэйную лінію абодвух твораў, але адлюстравала розныя падыходы і стаўленне дзяржаўна-палітычных і інтэлектуальных элітаў абедзвюх краін да іх вырашэння.

У чым сыходзяцца аўтары, дык гэта ў агульнагуманістычным пафасе непрыняцця і адмаўлення войнаў як сродка вырашэння канфліктаў і спрэчак паміж дзяржавамі і народамі. Так, свае адносіны да войнаў у сувязі з ваеннай кампаніяй 1409–1411 гг. Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага супраць Тэўтонскага ордэна, а таксама сучаснымі Жыгімонту I падзеямі, звязанымі з намаганнямі Прускага герцагства Альбрэхта Гогенцолерна вызваліцца ад васальнай залежнасці, Я. Вісліцкі, напрыклад, выказаў у паэме «Пруская вайна» наступным чынам:

...Я ж разважаю, што часта
 Войны грываць бессэнсоўна, дзіўлюся, чаму так упарта
 Сталі да Марсавай звады імкнуцца народы, у змову
 Супраць дзяржавы тваёй уступіўшы, між імі – дружына
 Рэйнцаў адборных, а з імі – саюзнікі ў страшным злачынстве:
 Раці паўночнага племя, таксама цымбрыйцы.

...Так спадзяваўся той сход вераломны германскага люду
 Знішчыць кляйноты славуця польскіх усіх самадзержцаў,
 Род іх святы скасаваць, насадзіўшы ліхія законы,
 І авалодаць стырном той вайны, каб сабе падначаліць [1, с. 117].

Справядлівая вайна Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага супраць
 Тэўтонскага ордэна разглядаецца аўтарам як вымушаная, выкліканая пагрозай для
 свабоды і мірнага жыцця народаў дзяржавы. Я. Вісліцкі ўдакладняе таксама, што вайна
 як бесчалавечная і антыгуманная з’ява прырэчыць міралюбнай, напоўненай любоўю
 натуры Ягайлы, гатовага да кампрамісаў і пошукаў міру, аднак кароль вымушаны
 прыняць выклік ворага.

Вось міласэрны кароль, не жадаючы кровапраліцця,
 Смела кіруе паслоў, каб стрымаць тую прагу да войнаў:
 Можа б з народамі ўсімі ў ваенны саюз уступілі,
 Можа, згадзіліся б жыць з імі вечна ў сяброўскіх стасунках?
 Ды адхіляюць яны караля прапановы аб міры,
 Шлюць у адказ грозны знак: два мячы, што абмыты крывёю,
 З імі загады пыхлівыя, словы ганебных пагрозцаў.
 Толькі кароль гэтых слоў не пужаецца: выклік прыняўшы,
 Кліча на бітву прыхільных да Марса. І вораг тым часам
 Войска склікае, з гатоўнасцю ў лютую сечу імкнецца [1, с. 137].

Гэтак жа рашуча і бескампрамісна выступаў супраць войнаў М. Гусоўскі. У паэме
 «Песня пра зубра» паэт стварае сапраўдны гуманістычны трактат супраць войнаў,
 у якім мабілізуе цэлы шэраг канкрэтных аргументаў і фактаў з гісторыі і лёсу сваёй
 радзімы – Вялікага Княства Літоўскага, народы якога пакутуюць ад бясконца
 нападаў татараў, туркаў і маскавіцянаў, якія спрабуюць навязаць народу паднявольнае
 жыццё, усталяваць свае парадкі.

Войны! Злачынная справа – вайна выклікае
 Гнеў мой, і слёзы, і боль. Без падтрымкі, бясконца
 Войны вядзем мы адзін на адзін за свяшчэнны
 Братні саюз хрысціянства з навалай з усходу [3, с. 80].

Выйсце з цяжкага становішча паэт, як і яго мецэнат Эразм Цёлак, бачыў
 у стварэнні калектыўнай сістэмы еўрапейскай бяспекі праз заключэнне саюза
 хрысціянскіх дзяржаў супраць татараў і туркаў – ворага, які «ў імя нам чужацкага бога //
 Лад свой агнём і мячом усталёўвае ў землях // Іншага веравызнання і іншых парадкаў».

Памкненні да міру, аднак, не выключаюць, а хутчэй прадугледжваюць пастаян-
 ную гатоўнасць да вайны, паэтызацыю і захапленне воінскай доблесцю герояў, умелай
 палітыкай уладароў, здольных спалучаць у палітычнай дзейнасці міралюбную палітыку
 з гатоўнасцю да вайны і пагрозай ужывання вайскавай сілы. Менавіта такім і паўстае са
 старонак «Песні пра зубра» Вітаўт.

Ён паміж войнамі ў шапку не спаў і дружыны
 У дзікіх аблавах на зверу прывучаў змагацца
 Так, як у бітвах з татарамі, і гартаваў іх
 Сілу і дух у нягодах няспынных паходаў.
 Ён, дваадзіны ў асобе вялікага князя –

Факельшчык войнаў са слабым, а з дужым анёл-міратворац,
Ставіў аголены меч свой, як слуп пагранічны,
Перад нашэсцямі ворагаў з поўдня і ўсходу [3, с. 94].

Вайна і мір паўстаюць у паэтаў у хісткай раўнавазе дзвюх сваіх сутнасцяў і мэтаў – вайна як неабходны сродак абароны і забеспячэння міру; і вайна як спосаб падпарадкавання і ўладарання над іншымі народамі і дзяржавамі. Грань паміж гэтымі паняццямі вельмі ўмоўная і цяжка адрозная, паколькі сама вайна разглядаецца як непазбежнае зло, а шлях да міру, як правіла, ляжыць цераз пераможную вайну. Па прызнанні М. Гусоўскага, «Мірны перыяд між войнамі быў перадышкай, // каб адпачыць, падвучыцца і, страты пакрыўшы, // Рушыць у новы паход.» [3, с. 96].

Тое ж назіраем і ў «Прускай вайне» Я. Вісліцкага, дзе ўрачыстая песня і пахвала міру як бы вырастаюць у канцы трэцяй кнігі з апафеозу вайны, гучаць як гімн уладаранню і воінскай сіле Жыгімонта I Старога, як пафасны заклік да ўсталявання верхавенства караля над варожымі народамі. Пры гэтым нельга не адзначыць у творы Я. Вісліцкага пэўныя праявы імперскага мыслення.

Выйдзі з суровай вайною да земляў далёкіх і блізкіх,
Што амываюцца водным бязмежжам глыбокага мора, –
Чорны індус, назамон – пагроза на моры, парфянін
І македонец, яшчэ егіпцянін абходзяць там нівы;
Ты прывядзі іх да ўлады сваёй, а другія дзяржавы
Хай дасылаюць галіну аліўкі табе са спагадай,
Дзіўныя хай гарады для цябе адчыняюць вароты,
Плешча няхай у твой гонар фракійскі Басфор невычэрпны,
Каб авалодаць ты мог зямлёй візантыйскай, якую
Вельмі даўно святары захапілі з турэцкай дзяржавы.
<...>

Мір усталюецца шчасны тады, век Сатурна настане... [1, с. 169–171].

У 20-х гг. XVI стагоддзя ў шэрагу надзённейшых задач забеспячэння міру стала таксама выразна ўсведамляцца неабходнасць умацавання ўнутранага духоўнага і сацыяльна-палітычнага адзінства народа і кіруючых магнацка-шляхецкіх эліт, пошук саюзнікаў і, галоўнае, спадзяванні на *эфектыўнага ўладара*, які б мог забяспечыць рэалізацыю важнейшых нацыянальных задач, што паўставалі перад абедзвюма дзяржавамі на рубяжы стагоддзяў, у эпоху карэнных перамен і абнаўлення ўсёй сістэмы каштоўнасных каардынат і арыенціраў, звязаных з фарміраваннем і ўсталяваннем новага гуманістычна-рэнесансавага погляду на праблему ўлады і ўладара (прыгадаем, што менавіта на гэты перыяд прыпадае з'яўленне знакамітага трактата Нікало Макіявелі «Гаспадар» (1513 г.). Карацей кажучы, дзяржаве патрабаваўся мудры і цвёрды ўладар, дзяржаўны муж, які здолеў бы абараніць краіну, усталяваць справядлівыя законы, з'яднаць народ перад тварам смяротнай пагрозы з паўночнага захаду, усходу і поўдня.

Апошняя задача выглядае асабліва актуальнай, калі прыняць пад увагу дваістасць і традыцыйна хісткае становішча Ягелонаў як уладароў Польшчы і ВКЛ, якія цягам стагоддзяў забяспечвалі саюз абедзвюх (досыць адрозных у нацыянальна-рэлігійным і дзяржаўна-палітычным плане) дзяржаў шляхам палітычных кампрамісаў, пагадненняў альбо персанальных уній, якія грунтаваліся на сумяшчэнні ў адной персоне пасадаў караля і вялікага князя. Апошні пры гэтым вымушаны быў пастаянна лавіраваць, абавірацца на тыя ці іншыя магнацкія групы альбо шляхецкія эліты ў Кароне або Княстве, задавальваць іх інтарэсы, каб утрымліваць абедзве дзяржавы ў стане раўнавагі і грамадзянскага міру.

Вядома, напрыклад, што ў цэлым узгодненыя пазіцыі караля і вялікага князя Жыгімонта I Старога і тагачаснага канцлера і ваяводы ВКЛ Мікалая Радзівіла (1470–

1521) падчас Венскіх кангрэсаў 1515 і 1518 гг. адносна Прускага герцагства, Масковіі, крымскіх татар і Турцыі ўсё ж мелі пэўныя разыходжанні: Жыгімонт бачыў асноўную пагрозу з боку Прусіі, канцлер жа Мікалай Радзівіл, выяўляючы волю і памкненні ліцвінскай шляхты, быў схільны падтрымліваць пазіцыю імператара Максіміліяна Габсбурга, які ініцыяваў стварэнне антытурэцкай кааліцыі і жадаў удзелу ў ёй Жыгімонта [8, с. 204]. Даследчыкі адзначаюць, што асноўная сфера геапалітычных інтарэсаў на гэты момант для Польскай Кароны «палягала ва ўсталяванні кантролю над Нямецкім Ордэнам, а для ВКЛ у кантролі над сваімі ўсходнімі межамі і барацьбе за гегемонію ва ўсходнеславянскім рэгіёне» [8, с. 196].

Адсюль, напрыклад, разбежнасць аўтарскіх падыходаў і ацэнак ролі Ягайлы, Вітаўта і сучаснага аўтарам Жыгімонта I Старога ў «Прускай вайне» Я. Вісліцкага і «Песні пра зубра» М. Гусоўскага, вобразы якіх зазналі ў творах складаную кан'юнктуру грамадска-палітычных, нацыянальна-дзяржаўных інтарэсаў, асабістых сімпатый і антыпатый, нарэшце, адлюстравалі салідарную пазіцыю аўтараў і іх патронаў, апекуноў і мецэнатаў. Такімі для Я. Вісліцкага былі Павел Русін з Кросна і Жыгімонт I Стары; для М. Гусоўскага – Эразм Цёлак і, відавочна, канцлер ВКЛ Мікалай Радзівіл (згадаем, што менавіта да апошняга звяртаўся Эразм Цёлак з просьбаю прыслаць чучала зубра, каб падараваць яго папе Лявону X).

Так, калі Я. Вісліцкі лічыў пагрозу з боку Прускага герцагства надзвычай рэальнай і найбольш небяспечнай на фоне пагроз і пастаянных войнаў з Маскоўскай дзяржавай, крымскімі татарамі і Залатой Ардой, дык М. Гусоўскі, наадварот, якраз у апошніх бачыў найбольш небяспечных і страшных ворагаў, якія пагражаюць самому існаванню народа, падрываючы духоўныя асновы яго існавання, спрадвечны лад і парадак.

Вораг страшэнны адольвае нас і зламысна
 Рэжа пад корань наш род і вучэнне Хрыстова
 Ў душах народаў на ўсіх заняволеных землях,
 Ён, спадцішка ўварваўшыся ў нашы ўладанні,
 Цэламу свету нахабна сцвярджае: ваюю
 Не за прастору сабе, а за лад у прасторы.
 З верай сваёй ён ідзе і ў імя нам чужацкага бога
 Лад свой агнём і мячом усталёўвае ў землях
 Іншага веравызнання і іншых парадкаў. [3, с. 120]

Калі Я. Вісліцкі ўслаўляў у асобе Ягайлы і Жыгімонта дынастыю Ягелонаў як патомных уладароў абедзвух дзяржаў, з'яднаных асобаю прадстаўнікоў дынастыі ў адзінае цэлае, дык у паэме М. Гусоўскага фактычна ўпершыню выразна адлюстравалася крызіс даверу шляхецкіх колаў ВКЛ да кіруючай дынастыі, у алегарычнай мастацкай форме ўвасоблена мара аб асобным, самастойным уладары для Княства, узор якога бачыўся аўтару ў асобе Вітаўта Вялікага.

Аналіз мастацкага зместу і дэшыфроўка алегарычных вобразаў твораў выразна фіксуюць гэтае прыныповае разыходжанне ў ідэйнай пазіцыі аўтараў, як і ў цэлым палемічны характар «Песні пра зубра» ў дачыненні да зместу і мастацкіх прыныпаў «Прускай вайны» Я. Вісліцкага.

Так, Я. Вісліцкі, які засведчыў аб сабе, што ён «нарадзіўся ў самым цэнтры далёкага краю», відаць, сапраўды паходзіў з беларускіх земляў, але ягоны рэгіяналізм, на нашу думку, не заключае ў сабе нейкіх відочных прыкмет ліцвінскага патрыятызму. Апісваючы Грунвальдскую бітву, паэт услед за Я. Длугашам не толькі аддае першыняство Ягайлу, але ўсюды падкрэслівае васальную і духоўна-сакральную залежнасць Вітаўта ад караля. Калі Ягайла, напрыклад, увасабляе ў творы наканаваную Боскім Промыслам місію міраносца, дык мужны і змагарны Вітаўт – толькі выканаўца, меч вайны ў руках Боскага караля. Просьбіт, якому належыць пакорліва чакаць волі багоў,

таямніцай якой нібыта валодае Ягайла. У адказ на папрокі і просьбу Вітаўта, «каб і палякі твае супраць ворага рушылі ў бітву», утрапёны ў малітву, Ягайла гаворыць:

«Браце шаноўны! Стрымай ты шалёны парыў свой душэўны,
 Мірам дазволь жыватворным цяпер суцяшацца ў спакоі.
 Не замінай жа, малю, мне каля алтара служыць Богу,
 Ты пачакай заканчэння ўрачыстай імшы ў яго гонар.
 Толькі тады, – не раней, – калі скончыцца богаслужэнне,
 Я загадаю, каб разам з табою і нашы палякі
 У бітву ўступілі, аддам я загад і прышлю дапамогу.
 Зараз жа рэшту збяры сваіх вояў і лагер ахоўвай,
 Ды пастарайся стрымаць наступленне імклівых тэўтонцаў».
 Вітаўт у гневе загады прыняў, зноўку рынуўся ў сечу [1, с. 141].

Як вынікае з твора Я. Вісліцкага, мір для Ягайлы – справа сакральная, боская, здабыць яго можна пранікнёнай малітвай, сакральнай лучнасцю з Богам. Вітаўт жа мысліць і ўспрымае мір як з’яву рэальную, канкрэтна-гістарычную, якая залежыць ад намаганняў людзей, волі, учынкаў, умеласці і мужнасці самога чалавека.

Такой жа пазіцыі, як памятаем, прытрымліваўся і аўтар «Песні пра зубра», які дэклараваў актыўнае стаўленне да рэчаіснасці, верыў у мажлівасць яе пераўтварэння ў адпаведнасці з ідэаламі і памкненнямі самога чалавека.

Твой абавязак – і справу сваю і бяспеку
 Сам барані, бо сваімі ж рукамі трымаеш
 Дзіду ці лук ды і лёс. Не ўтрымаеш – загінеш. [3, с. 84]

Трэба прызнаць, што ў апісанні і трактоўцы падзей Грунвальдскай бітвы і яе галоўных герояў Я. Вісліцкі, як «выхаванец Польскай Айчыны», цалкам ідзе ўслед за Я. Длугашам, які аддаваў прыярытэт у перамозе палякам, а пра адступленне ліцвінаў пісаў, што ўцякаючае літоўскае войска «ахапіў такі страх, што большасць іх прыпыніла ўцёкі, толькі дасягнуўшы Літвы» [4, с. 102]. Хоць, напрыклад, ужо М. Стрыйкоўскі ў сваёй «Хроніцы польскай, літоўскай, жмудскай і ўсёй Русі» прыўносіў у апісанне Я. Длугаша значна больш аб’ектыўную і прыхільную ў дачыненні да ліцвінаў трактоўку і тлумачэнне гэтага эпизода бітвы, звяртаючы ўвагу на тое, што менавіта харугвы ВКЛ, якія першыя ўступілі ў бой, прынялі на сябе галоўны ўдар адборных рыцарскіх кагорт тэўтонцаў, сабраных у харугвах маршала Ордэна Фрыдрыха фон Валенрода. І хоць не здолелі ўстаяць супраць ворага ў пачатковай фазе бою, цаною вялікіх страт і ахвяр (загінула амаль палова войска ВКЛ) і стойкасцю смаленскай, віленскай, троцкай і гарадзенскай харугваў на чале з Вітаўтам, якія не пакінулі поля бою, унеслі вялікі ўклад у перамогу над ворагам. Пры гэтым храніст дае зразумець, што прарыў і разгром рыцарамі Валенрода часткі ліцвінскага войска былі справакаваны здрадай чэха Яна Жарноўскага і ўцёкамі з поля бою ўзначальваемай ім галаўной харугвы святога Юрыя, у якой былі сабраны наёмныя рыцары-чужаземцы, прыданыя ліцвінам.

Lecz zbrojnym Niemcom ręcznej bitwy nie wytrwali,
 Tylko z łuków uffy ich z boku przerywali,
 Część ich w pole pierzchnęła, aż do samej Litwy
 Powiedając przegranej skutek bitwy.
 Lecz nie trzeba dziwować, gdyż na pierwszym czele,
 Potkali się dość mężnie i czynili śmieje,
 I wszystkie gwałt na sobie zbrojnych zatrzymali,
 Musielić biedni wytchnąć, gdy się spracowali.
 Smolenszczanie Russacy czyście zastawili,
 Z Wilnowcami, z Troczany sławy poprawili,
 Pod trzemi chorągwiami udeżyli z boku,

A krzyżacki walny uff wnet ustąpił kroku.
 Czym wieczną cześć od sławy wzięli nieśmiertelnej,
 Pomagając Polakom z uprzejmości wiernej;
 Zaś Czech Zarnowcki pierzchnął wnet z cudzoziemcami,
 W pierwszym potkaniu znowę miał zdrajca z Niemcami [6, т. 2, с. 133–134].

Дарэчы, падкрэсліванне, акцэнт, які робіць Я. Вісліцкі і даследчыкі ягонай творчасці на ліцвінска-беларускім паходжанні пачынальнагаў новай дынастыі (Ягайлы і ягонай трэцяй жонкі Соф'і Гальшанскай), наўрад ці можна разглядаць як нейкую праяву з боку аўтара ліцвінскіх сімпатый. На наш погляд, гэтыя акцэнты толькі замацоўвалі ў грамадскай свядомасці дынастычнае права каралёў Польшчы на валоданне балтыйскімі і ўсходнеславянскімі землямі, з'яўляліся як бы ідэалагічным абгрунтаваннем польскага «сарматызму». Я. Вісліцкі нездарма агаворваецца ў пачатку першай кнігі «Прускай вайны»:

Слаўная тая зямля пад мядзведзіцаю Лікаонскай,
 Што ахапіла прастору бязмежную і валадарства,
 Многія землі ў сабе замыкае з адрозным найменнем.
 Тытул даўнейшы – Сарматыя – даў ёй сусед, бо не ведаў:
 Лёсам прызначана ёй па заслугах Палоніяй звацца.
 Люд, што сябе на мове спрадвечнай палякамі кліча,
 Тут свае нівы абходзіць, і шмат гарадоў знакамітых
 Служаць кароне тваёй і законам тваім, Жыгімонце! [1, с. 119].

Іншая справа М. Гусоўскі, ліцвінскі патрыятызм якога не выклікае сумнення. Калі для Я. Вісліцкага Жыгімонт I Стары – спадкаемца і нашчадак славы Ягайлы, «пераможца славыты, айцец нашай польскай айчыны», які пад Оршай «адолеў шматлікае войска // Скіфскага князя», дык у паэме М. Гусоўскага «Песня пра зубра» Жыгімонт праяўляе сваю рыцарскую доблесць у паляванні на зубра, загнанага хітрыкамі ў пастку-пасынак, у чым нельга не ўбачыць скрытай іроніі.

Тут і кароль; ён бясстрашна ўразаецца першы
 У пекла пабоішча. Прыкладам храбрасці ўласнай
 Дух падымае ў дружыны. І гэта адвага –
 Строгі разлік, бо з дружыны ніхто б не памкнуўся
 Зрушыцца з месца, калі б ён камандаваў ззаду [3, с. 84–85].

Іншых прыкладаў доблесці ўладара, якія б адпавядалі грамадскім і палітычным ідэалам аўтара, як і часу, каб уславіць ягоныя велічныя справы, пра якія ён упамінае похапкам і вельмі ў агульным плане, у паэта не знайшлося. Пэўны скрыты падтэкст, які мяжуе з выклікам, адчуваецца і ў аб'яцанні падданага іншым разам, пры адпаведнай нагодзе, апяцяць справы караля.

Хіліць пяро маё ўбок, каб табе, Сігізмундзе,
 Бацька Кароны і ўдзелаў Літоўскага княства,
 Славу прапець і ўхваліць твае поспехі ў справе
 Дома вялікай, за межамі краю – не меншай.
 Гэта не лёгка, бо тут мне дарадцаў не будзе:
 Выпадзе час – паспрабую; як мудрыя кажучь:
 Будзе на свеце спакой, дык і песенька будзе [3, с. 85].

Працытаваная страфа, і асабліва заключны радок у ёй, відочна ўтрымлівае двухсэнсоўнасць – папрок Жыгімонту, які не здолеў забяспечыць мір і бяспеку на ўсходзе і паўднёвых межах ВКЛ. Аб'яцанне «славу прапець» у такім выпадку сапраўды уяўляецца справай нялёгкай. Асабліва калі ўлічыць, што гэтую задачу ўскладняў для М. Гусоўскага яшчэ і той факт, што менавіта Жыгімонт I, у выніку разнагалоссяў з мецэнатам паэта Э. Цёлкам, вызваліў апошняга ў 1521 г. ад абавязкаў

пасла ў Ватыкане, фактычна адмовіўшыся ад ідэі стварэння кааліцыі хрысціянскіх дзяржаў супраць татараў і турак, што азначала для ВКЛ працяг кровапралітнай вайны. Неўзабаве пасля гэтага Э. Цёлак памёр. У тым жа 1521 г. не стала ваяводы і канцлера ВКЛ Мікалая Радзівіла. Так што М. Гусоўскаму, які завяршаў працу над паэмай, давялося самому вызначаць сваю пазіцыю ў дачыненні да Жыгімонта Старога: «Гэта не проста, – прызнаваўся паэт у паэме, – бо тут мне дарадцаў не будзе». Наколькі смелай і самастойнай аказалася пазіцыя паэта, можна меркаваць па тым, што адпаведная статусу ўладара песня ў гонар Жыгімонта I у паэме так і не з’явілася. Больш за тое, як заўважыў У. Калеснік, «ідэалам дзяржаўнага ўладара Гусоўскі аб’явіў не Сігізмунда і некаго іншага з Ягелонаў, а Вітаўта – пазіцыя прынцыповая і незалежная. Думаць так недыпламатычна, знаходзячыся ў складзе дыпламатычнай місіі, мог толькі сапраўдны паэт і смелы грамадзянін» [5, с. 171].

Выбар Вітаўта ў якасці галоўнага героя і ідэальнага ўладара быў, такім чынам, выяўленнем свядома акрэсленай палітычнай тэндэнцыі, якая заключалася ў фарміраванні ў асяроддзі патрыятычнай літвінскай шляхты апазіцыйных настроў у дачыненні да дынастыі Ягелонаў як праваднікоў польскай экспансіі на землях ВКЛ.

М. Гусоўскі, відаць, прыйшоў у Рыме да сумнага для сябе вываду, што дынастыя Ягайлавічаў больш не з’яўляецца гарантам і выразнікам суверэнных правоў і інтарэсаў Літоўскай дзяржавы. І ў выніку нават паставіў пад сумненне сам дынастычны прынцып перадачы ўлады па спадчыне, апелюючы да эпохі Вітаўта, які калісьці ў адкрытым саборніцтве з Ягайлам і ягоным стаўленнікам у Літве князем Скіргайлам даказаў сваё права валодаць Княствам талентам мудрага палітыка, воляй і мужнасцю спрактыкаванага воіна.

Ва ўсякім выпадку, карціна бітвы зуброў за права стаць на чале зубрынага статка, на нашу думку, не толькі заключае ў сабе алегарычны падтэкст, але і відочна карэлюе з вядомымі падзеямі, апісанымі ў «Летапісе вялікіх князёў літоўскіх».

І ў пушчах, і ўсюды на свеце
 Моцныя гэтага свету за права на ўладу
 Б’юцца на злом галавы....
 <...>

Дужы са слабым уладай дзяліцца не стане;
 Права царова ў чародах на пашы і ў спрэчках
 Даў яму вопыт, набыты магутнаю сілай.
 Бой разгарыцца смяротны, і ў ім пераможа
 Той, хто мацнейшы. Пад сонцам ніводнай хвіліны
 Без барацьбы не было на зямлі і не будзе [3, с. 67–68].

У выніку эпоху валадарання Вітаўта, які, па словах аўтара, «сілу радзіме вярнуў, княства вялікім зрабіў», М. Гусоўскі назваў «залатой», звязаўшы з ягоным праўленнем росквіт і дзяржаўную веліч краіны, увасобіўшы ў вобразе вялікага князя Вітаўта свой ідэал нацыянальнага ўладара.

М. Гусоўскі, несумненна, быў знаёмы з паэмай Я. Вісліцкага «Пруская вайна». І хоць паэт нідзе непасрэдна не прыгадвае твор свайго земляка і не ўступае з ім у прамую палеміку, у «Песні пра зубра» выразна адчуваецца скрытае апаніраванне ідэйнай пазіцыі і поглядам Я. Вісліцкага як песняра дынастыі Ягелонаў. Гэта выяўляецца найперш у разрыве аўтара з папярэдняй традыцыяй пафаснага ўсхвалення Ягелонаў як бацькоў Княства і спадкаемцаў еўрапейскай Сарматыі, што было характэрна для «Прускай вайны» Я. Вісліцкага. Узяўшы на сябе абавязак «пець толькі праўду», М. Гусоўскі тым самым паставіў пад сумненне і многія ідэйныя і творчыя падыходы свайго папярэдніка.

Звяртае на сябе ўвагу найперш той факт, што ў творы М. Гусоўскага цалкам адсутнічае «грунвальдскі» аспект палітычнай і ваеннай біяграфіі Вітаўта, як і не згадваецца нідзе ні Ягайла, ні іншыя прадстаўнікі дынастыі Ягайлавічаў, за выключэннем Жыгімонта I Старога. Вытлумачыць гэта можна не толькі тым, што такія моманты біяграфіі герояў ужо згадваліся ў паэме Я. Вісліцкага. М. Гусоўскі як дыпламат быў добра дасведчаны ў праблемах, звязаных з канфліктамі Жыгімонта I з Альбрэхтам Гогенцолерам. Згадаем, што як дарадчык свайго мецэната паэт ў 1518 г. у Аўсбургу браў удзел у перамовах Эразма Цёлка з цэсарам Максіміліянам на прадмет роспуску Ордэна крыжакоў і вяртання Польшчы паморскіх земляў, таму ён добра разумеў, што канфлікт гэты блізкі да вычарпання, мае палітычны характар і не заключае ў сабе ні той пагрозы, ні той вастрыні і актуальнасці, якімі характаравалася сітуацыяй напярэдадні Грунвальдскай бітвы, у чым імкнуўся пераканаць свайго чытача Я. Вісліцкі ў паэме «Прусская вайна». Больш за тое, у 1521 г. крыжакі самі заключылі мір з Жыгімонтам. «Неспакойна было – адзначае У. Калеснік, – толькі ад татар, не наступала прымірэння з Маскоўскай дзяржавай з-за Смаленска» [5, с. 168].

Такім чынам, заключэнне ў 1521 годзе міру з Прускім герцагствам – леннікам Польскага каралеўства – і адмова ў тым жа годзе ад ідэі стварэння кааліцыі хрысціянскіх дзяржаў супраць татараў і туркаў, за якімі паследавала вызваленне Э. Цёлка ад абавязкаў пасла ў Ватыкане, азначалі мір для Кароны і працяг кровапралітнай вайны на ўсходзе і поўдні для Вялікага Княства Літоўскага. Не дзіўна, што такая пазіцыя Жыгімонта I была ўспрынята і расцэнена паэтам-дыпламатам як неадпаведная і нават здрадлівая ў дачыненні да нацыянальных інтарэсаў ВКЛ. Нездарма апісанне палявання на загнанага хітрыкамі ў пастку-пасынак зубра месцамі набывае ў творы адценне злавеснай алегорыі.

Стаў: не пад сілу бар'ер. Дзе ж знайсці паратунак?

Позіркам зырыць наўкола, шукаючы лоўчых,

А з-за камлістых дубоў, як куслівыя шэршні,

Стрэлы і дроцікі – дзын! – і ўпіваюцца ў цела.

Ярасць кіпіць унутры, наліваюцца бельмы

Чырванню мутнай, і кроў то цурком, то па кроплях

Сочыцца з поўсці, і пеняцца свежыя раны [3, с. 86–87].

Пры гэтым паэт не проста адмаўляецца пяць Жыгімонта славу як нашчадку Ягайлы ці пераможцу ў Аршанскай бітве (што рабіў Я. Вісліцкі), але ўвогуле ставіць свой намер стварыць песню у гонар караля ў залежнасць ад таго, ці здолее манарх забяспечыць мір на найбольш небяспечным для Княства напрамку на ўсходзе і поўдні ВКЛ, адкуль зыходзіла пагроза дзяржаве з боку маскавіцян, татараў і туркаў.

Іменна пагэтам «імперскай кампетэнцыі» (Ж. Кароткая-Некрашэвіч) Жыгімонта I, які паўстае ў творы Я. Вісліцкага «найперш уладаром Сармацкай Еўропы» і «Польскай айчыны», М. Гусоўскі ў «Песні пра зубра» супрацьпастаўляе вобраз Вітаўта – нацыянальна арыентаванага лідэра, заклапочанага выключна інтарэсамі абароны і ўмацавання сваёй дзяржавы – Вялікага княства Літоўскага.

Такім чынам, адкрытая апалагетыка Я. Вісліцкім у справах вайны і міру, валадарання землямі Кароны і Вялікага княства дынастыі Ягелонаў і, наадварот, узвелічэнне М. Гусоўскім у процівагу ім постаці Вітаўта засведчылі, што ў 20-х гг. XVI стагоддзя палітычная эліта ВКЛ перажывала востры крызіс даверу да кіруючай дынастыі Ягелонаў. У сувязі з гэтым у «Песні пра зубра» М. Гусоўскага актуалізуецца ідэя самастойнага, асобнага гаспадара для ВКЛ, здольнага забяспечыць мір і бяспеку народу і дзяржаве. Узорам такога ўладара выступае асоба Вітаўта.

Падобны вывад пацвярджаецца таксама дэшыфраванай асобных алегарычных вобразаў паэмы М. Гусоўскага «Песня пра зубра» як твора ў значнай ступені палемічнага ў дачыненні да «Прускай вайны» Я. Вісліцкага.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Visliensis, Joanis. Bellum Prutenum = Вісліцкі, Ян. Пруская вайна / Joanis Visliensis / Ян Вісліцкі ; на лац. і беларус. мовах ; уклад., перакл., камент. Ж. Некрашэвіч-Кароткай. – Мінск : Прапілеі, 2005. – 234 с.
2. Гагуа, Р.Б. Грюнвальд в источниках : «Хроника конфликта Владислава, короля Польши, с крестоносцами в год Христов 1410 : монография / Р.Б. Гагуа. – Пинск : ПолесГУ, 2009. – 208 с.
3. Гусоўскі, М. Песня пра зубра / М. Гусоўскі. – Мінск : Маст. літ., 1980. – 192 с.
4. Длугош, Я. Грюнвальдская битва / Я. Длугош. – М. – Л. : Изд.-во АН СССР, 1962. – 216 с.
5. Калеснік, У. Тварэнне легенды : літаратурныя партрэты і нарысы / У. Калеснік. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 431 с.
6. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego : w 2 t. – Warszawa : Nakład Gustawa Leona Glucksberga, Księgarza, 1846. – Т. 2. – 561 с.
7. Парэцкі, Я.І. Ян Вісліцкі / Я.І. Парэцкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1991. – 112 с.
8. Скеп'ян, Н.А. Удзел двара ВКЛ і канцлера ВКЛ у Венскім кангрэсе 1515 г. / Н.А. Скеп'ян // Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына : матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф., Гальшаны-Навагрудак, 8–10 верас. 2006 г. НАН Беларусі, Ін-т гісторыі ; рэд. кал. : А.А. Каваленя (адказ. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – С. 195–206.

Pranevich H.M. From Jan Vislicki's «Prussian War» to Mikola Gusouski's «The Song about a European Bison»: Counterpoints of War and Peace

In the article which is based on the material of J. Vislicki's book «Prussian war» and N. Gusouski's book «The song about a European bison» problems of war and peace from the point of view of renaissance ideal of a sovereign and abilities Jagelona's dynasty as owners of Great Duchy of Lithuania in providing of security and national interests of the country is studied.

Рукапіс паступіў у рэдкалегію 19.08.2011